

Rendszerváltások kortársa és kutatója

Tanulmánykötet
Izsák Lajos
70. születésnapjára

Budapest, 2013

Tartalom

Tabula Gratulatoria	11
Köszöntő	13
Magyar történelem 1900-ig	15
<i>Mezey Barna</i>	
Hóhérok és börtönök. Adalékok a hóhér szerepéhez a tömlőcöztetési gyakorlatban	17
<i>Petri Edit</i>	
Életmód és mentalitás, népi gyógyítás a 18. századi Magyarországon	26
<i>Orosz István</i>	
Lőre és másolás	32
<i>Dobszay Tamás</i>	
Bálbojkott és politikai kultúra. Egy társaséleti botrány következményei és magyarázata	38
<i>Gergely András</i>	
Az állampolgárság ügye 1847-ben és 1867-ben	44
<i>Manhercz Orsolya</i>	
I. Ferenc takarékosági kísérlete a pazarló udvar megzabolázására	49
<i>Csapó Csaba</i>	
Thaly Kálmán és a millenniumi hét emlékoszlop	54
<i>Fehér György</i>	
A Földművelésügyi Minisztérium átszervezése az 1890-es évek második felében	60
<i>Pölöskei Ferenc</i>	
Tisza István a földtulajdonról és az agrártársadalomról	66
Magyarország története, 1900–1945	75
<i>Kenyeres Zoltán</i>	
„Kezdetben volt a kert”	77
<i>Tőkéczki László</i>	
Jászi Oszkár publicisztikai írásainak néhány sajátossága	82
<i>Sipos Lajos</i>	
Háború és örök béke. Babits Mihály és az ellenkulturális modernizáció kísérlete 1918 nyarán	88
<i>Pók Attila</i>	
Bűn és bűnösök az 1919 utáni Magyarországon: egy kutatás tézisei	95
<i>B. Kádár Zsuzsanna</i>	
Kéthly Anna (1889–1976)	101

<i>Varsányi Erika</i>	
A szociáldemokraták rendszerkritikája az ún. Bethlen–Peyer-paktum megkötése után	105
<i>Kozári Monika</i>	
Kéthly Anna és Schlachta Margit hozzászólása az Országos Társadalompolitikai Társaság ankétján 1928-ban	111
<i>Murber Ibolya</i>	
Az 1928-as szentgotthárdi fegyverbotrány nemzetközi összefüggései	116
<i>Sipos Péter</i>	
Károlyi Gyula gróf és a Horthy-rokonság	124
<i>Szávai Ferenc</i>	
A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a névmagyarosításban a két világháború között	129
<i>Csurgai Horváth József</i>	
Az 1938-as emlékvé előkészületei Székesfehérvárott	135
<i>Zeidler Miklós</i>	
A magyar sors kártyái	141
<i>Vida István</i>	
A Független Kisgazdapárt szervezeti felépítése, 1930–1944	149
<i>Szita Szabolcs</i>	
Wallenberg elhurcolása 1945 januárjában	157
<i>Szakály Sándor</i>	
Tábornokok az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944–1945)	163
Határon túli magyarok	171
<i>Glatz Ferenc</i>	
Államok közötti magatartáskódex a közép-kelet-európai kisebbségpolitikában	173
<i>Popély Gyula</i>	
Tíz éve tüzshelyzetben	183
<i>Gaucsik István</i>	
Álomjárás és valóság. Adalékok Hantos László értelmiségi habitusához	189
<i>Szerencsés Károly</i>	
Győztes és vesztes. Csehszlovákia és Magyarország (1944–1946)	195
<i>Föglein Gizella</i>	
A magyar–csehszlovák kulturális egyezmény. Tanulmány és dokumentumközlés	200
<i>Popély Árpád</i>	
A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése 1949-ben	209
Magyarország története, 1945–1956	215
<i>Frank Tibor</i>	
Burgonyacukor Demecserről – 1945 nyarán	217

<i>Szabó Róbert</i>	
Politikai harcok, nemzetgyűlési választás Kiskunhalason, 1945–1947.....	221
<i>Mikó Zsuzsanna</i>	
A népbírószági eljárásjog és szankciórendszere	226
<i>Baranyi Béla</i>	
A földreform és társadalmi hatásai	231
<i>Varga Zsuzsanna</i>	
Falusi életképek Tolna megyéből a kollektivizálás után	239
<i>Máthé Gábor</i>	
A Gazdasági Főtanács (1945–1949)	244
<i>Baráth Magdolna</i>	
A Szovjetunióról alkotott kép változása (1945–1950).....	251
<i>Bognár Zalán</i>	
A szovjetek egyik legjelentősebb magyarországi fogolykoncentráció központja – Baja (1944–1945).....	257
<i>Kardos József</i>	
A második világháború utáni magyarországi tanügyigazgatás (1945–1950)	263
<i>Révész T. Mihály</i>	
Adalékok a sajtójogi kodifikáció 1945 utáni történetéhez	269
<i>Kiss Dávid</i>	
A Szociáldemokrata Párt Rendező Gárdájának megszervezése	276
<i>Csorba László</i>	
Az elvesztett kontextus. Fogalmi „magány” az iskolaállamosítási törvényben (1948).....	281
<i>Borsodi Csaba</i>	
Három dokumentum a szerzetesrendek feloszlásának végrehajtásáról	286
<i>Zinner Tibor</i>	
A totális diktatúra kezdetének napja	295
<i>Bank Barbara</i>	
Fedőneve: „Marsca” és „Sándor”. Az Államvédelmi Hatóság építkezései a kistarcsai és a recski internálótáborban (1949–1950).....	300
<i>Simándi Irén</i>	
A hároméves terv propagandája a rádióban.....	305
<i>Halász Csilla</i>	
Híradók és dokumentumfilmek a Rákosi-korszakban	311
<i>Kővágó Sarolta</i>	
Kultúrverseny a békéért (1950. augusztus 15. – október 15.)	
Kulturális programok a totális politikai propaganda szolgálatában.....	316

<i>Pajkossy Gábor</i>	
Egy dicstelen lap karunk történetéből. Politikai okokból indított eljárások hallgatók ellen 1951 és 1956 között	320
<i>Palasik Mária</i>	
Savanyú történet. A citrusfélék meghonosításának kísérlete Magyarországon az 1950-es évek elején	326
<i>Szabó Csaba</i>	
Egyházpolitikusok	332
<i>Wirthné Diera Bernadett</i>	
Fekete Hollók. Megjegyzések egy rendőrségi akció geneziséhez	339
Magyarország története, 1956–2012	345
<i>Balogh Margit</i>	
Szabadítás vagy szabadulás? Mindszenty József bíboros útja Felsőpetényből Budára(1956. október 30–31.)	347
<i>Belényi Gyula</i>	
Néhány elvi kérdés és néhány paradoxon 1956 kapcsán	354
<i>Rácz János</i>	
A Fryer-ügy	360
<i>Salamon Konrád</i>	
A Kádár-féle ellenforradalomról	366
<i>Földes György</i>	
Az 1956-os antisztálinista felkelés	371
<i>Gecsényi Lajos</i>	
A fordulatig vezető út. Budapest és Bécs viszonya (1959–1964)	379
<i>Majoros István</i>	
Volt egyszer egy „Magyarország”. Egy politikai hetilap kezdetei az 1960-as években.....	385
<i>Balogh András</i>	
A magyar rendszerváltás néhány nemzetközi politikai komponenséről	390
<i>Juhász József</i>	
A szerbek képe a modern magyar közgondolkodásban	396
<i>Erdődy Gábor</i>	
Antall József a Horthy-rendszer jellegéről és Horthy Miklós személyének megítéléséről	400
<i>Bayer József</i>	
A bizalom mint legitimációs erőforrás	405
<i>Hubai László</i>	
Köztársaságielnök-választás Magyarországon 2012-ben	412
<i>Schmidt Mária</i>	
Reakciónak lenni	418

Egyetemes történet	423
<i>Szilágyi Ágnes Judit</i>	
Vallások és oktatás Argentínában a függetlenné válás korszakában	425
<i>Búr Gábor</i>	
Minden igazi geográfus Mekkája. A Londoni Földrajzi Társaságtól a Királyi Földrajzi Társaságig.....	432
<i>Horváth Jenő</i>	
Olasz parasztkatonák az első világháborúban	437
<i>Fischer Ferenc</i>	
Wilhelm Heye tábornok, a Reichsheer főparancsnokának „nem hivatalos” dél-amerikai körútja 1929-ben	443
<i>Székely Gábor</i>	
A Kirov-gyilkosság. Nyomozóbizottságok, politikai prekonceptiók és a valóság	450
<i>Maruzsa Zoltán</i>	
Az első fegyveres alakulatoktól a Nemzeti Néphadseregig. A keletnémet állam újrafegyverzése (1945–1956)	456
<i>Pál István</i>	
A Belügyminisztérium szakmai véleménye az 1970-es évek végén az NSZK-ban és Olaszországban elkövetett emberrablásokról	463
Jordán Gyula	
A kínai kivételesség kérdése	469
<i>Borsi-Kálmán Béla</i>	
Egy korszak végén? Futball és politika (avagy hevenyészett kisportrék egy trénerről és egy kvázi státusférfiről).....	474
A történetírás története és elmélete	483
<i>Feitl István</i>	
Adalékok Izsák Lajos munkásságának historiográfiájához	485
<i>Pritz Pál</i>	
Személyiség és történelem 20. századi magyar politikusok példáján	492
<i>Pető Andrea</i>	
A „nyilas nők” vizuális emlékezete	498
<i>Gyarmati György</i>	
A titoktalanítás útvesztői. Széljegyzetek a második világháború utáni magyar titkosszolgálati iratok forrásértékéhez	505
<i>Krausz Tamás</i>	
Kelet-Európa tegnap és ma	511
<i>Szvák Gyula</i>	
Párhuzamos sorsok. Történésznek lenni a Szovjetunióban és Magyarországon (Ruszlan Szkrinnyikov és Perényi József portréjához)	516

<i>Ujváry Gábor</i>	
A történelemoktatás változásai és kilátásai az egyetemeken	522
<i>Egedy Gergely</i>	
Politikai vallások és gnoszticizmus: Voegelin a történelemről	527
<i>Sipos Balázs</i>	
Politika és politikatörténet-írás	532
Izsák Lajos műveinek bibliográfiája	539
A kötet szerzői.....	556

A történelemoktatás változásai és kilátásai az egyetemeken

A politikával szemben a magyar köz- és felsőoktatás története a neoabszolutizmus időszakában pozitív változásokat eredményezett Magyarországon. 1851-ben általánosan bevezették és a felsőoktatásba való belépés feltételévé tették az érettségit, 1862-ben pedig az akkori egyetlen, pesti tudományegyetem bölcsészkarán létrejött az önálló tanárvizsgáló bizottság. Így már Magyarországon is lehetőség nyílt középiskolai történelemtanári diploma szerzésére. A bölcsészkaron 1860-tól általánossá vált a magyar nyelvű oktatás, s ekkoriban kezdődött a történelmi tárgyak szakszerű tanítása, illetve a specializációra való áttérés is. Bár az első önálló történelmi katedrát már 1770-ben felállították, ezt hosszú ideig egyetlen professzor képviselte; mellette még a segédtudományoknak voltak tudós előadói. 1866-tól indult a szak felosztása, s ennek következtében a század végéig két magyar (1526 előtti és utáni), három egyetemes (ókori, középkor- és újkori) és egy művelődéstörténelmi tanszék alakult, majd 1910-ben a keleti népek ókori történetével foglalkozó katedra létesítése zárta le e folyamatot.

Az 1870-ben felállított tanárképző intézet egyik szakosztálya a történelmi-földrajzi volt, s az első gyakorlógimnáziumban 1872-től próbálkozhattak a mesterség elsajátításának fortélyaival a tanárjelöltek. Egy évtizeddel később bevezették a fő- és mellékkollégiumok rendszerét, 1886-ban pedig megalapították a tudósképzést is szolgáló Történelmi Szemináriumot. A doktori fokozat elnyerésének módját 1873-ban szabályozták, oly módon, hogy ez kisebb módosításokkal egészen 1949-ig érvényben maradt. Bár ettől a feladattól a későbbiekben eltért, de eredetileg a középiskolai tanárok képzésének elmélyítésére, francia mintára létesítették 1895-ban az Eötvös Collegiumot, amelyben a történészek mindig is vezető szerepet játszottak, Szekfű Gyulától Kosáry Domokoson át sok, napjainkban is aktív professzorig.

Hazánk második egyeteme, a kolozsvári, 1872-től a budapestinél jóval kisebb létszámmal és egyszerűbb szervezettel, négy, majd öt tanszéken oktatta a jövő történészeit. 1912-ben alapították a debreceni és a pozsonyi egyetemeket, ezek érdemi működése azonban már a két világháború közötti korszakhoz köthető.

A dualizmus idején Budapesten olyan professzorok oktattak, mint Salamon Ferenc, Marczali Henrik, Békefi Remig, Ballagi Aladár, Fejérpataky László, Schvarcz Gyula, Heinlein István, Mahler Ede. Mivel ekkoriban még a régészetet és a művészettörténetet is a történelmi stúdiók közé sorolták, a „régiségbúvár” Rómer Flórist, Hampel Józsefet, Kuzsinszky Bálintot, valamint a művészettörténész Henszlmann Imrét, Pasteiner Gyulát és Czobor Bélát is idesorolom. A kolozsvári tanárok közül Szabó Károlyt és Láczy Gyulát emelhetem ki.

Az 1870-es évektől a historikusnak készülő hallgatók többsége már nem jogot vagy teológiát, hanem főszakként történelmet és egy másik szakot – általában földrajzot vagy latint – tanult. A korábban inkább csak előkészítő képzést nyújtó pesti bölcsészkar a dualizmus első éve-

iben vált az egyetem teljes értékű fakultásává, amelyen egészen 1950-ig természettudósokat is képeztek. S bár a bölcsészhallgatók száma jóval az orvosoké vagy a jogászoké alatt maradt – 1913-ban 1457 fő iratkozott be a karra, ezzel szemben 3136 orvost és 3488 jogászt regisztráltak –, a karon belül a történettudomány meghatározó szerepet játszott, mivel az egyik legfontosabb tudományággá vált Magyarországon. Nyilvánvaló volt a szerepe a nemzeti öntudatra nevelésben, az ezeréves múltat megünneplő 1896-os millenniumi ünnepségsorozat előkészítésében és lebonyolításában. Társadalmi beágyazottságára és megbecsültségére jellemző, hogy az 1867-ben létrejött Magyar Történelmi Társulat nemcsak szakmai érdekvédelmi, hanem társadalmi szervezetként is működött. Kezdeti vándorgyűlésein, amelyeken az ország legkülönbözőbb részében található levéltárak kincseit igyekeztek kiaknázni, történészek, régészek, művészettörténészek és néprajzosok mellett orvosok, jogászok, természettudósok és mérnökök is részt vettek, akik ugyanúgy silabizálták a régi iratokat, mint céhbeli társaik.

Ez a helyzet a két világháború közötti időszakban sem változott. 1918 őszétől ugyanis a Kárpát-medence történeti egységének bizonyítása rótt lényeges feladatokat a historikusokra – Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Hóman Bálint és mások is megírták az ország egybetartását indokoló munkáikat. Trianon után pedig az odáig vezető út vizsgálata vált az egész magyar értelmiséget izgató témává. S ebből a szempontból már a 18. századtól – sőt, népiségtörténeti vonatkozásban már a középkortól – illet vállaltóra fogni a forrásokat, és újraértékelni a korábbi szakirodalmat. A történelem oktatásában is ezek a területek, illetve a szélsőjobbtól a szélső-balig minden politikai erő által elfogadott legkisebb politikai többszörös, a revízió történeti érvekkel való alátámasztása vált igazán érdekessé, doktori dolgozatoknak is témák sokaságát nyújtva.

Ehhez járult még a vezető kultúrpolitikusok szándéka a nemzeti tárgyak, közülük is elsősorban a történelem és az irodalom közoktatáson belüli erősítésére. E célt már a húszas években megfogalmazta Kornis Gyula, majd a harmincas évek elején ez vált Hóman Bálint sokszor hangoztatott „nemzetnevelés”-fogalmának alapjává. Klebelsberg Kunó pedig már minisztersége előtt is aktívan közreműködött azon külföldi magyar intézetek (Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, Bécsi Magyar Történeti Intézet) alapításában, amelyek fő célja az illető városokban található magyar vonatkozású történeti források feltárása volt. A kultuszterca vezetőjeként aztán újraalapította a Római Magyar Történeti Intézetet és a historikusokon kívül már más tudományágak képviselőit is befogadó bécsi, berlini és római Collegium Hungaricumot, illetve egy hozzájuk hasonló intézetet Párizsban. Ezekbe – de más, Collegiummal nem rendelkező városokba is – az egyetemekről frissen kikerült (ritkábban felsőéves), és gyakran már doktori címet is szerzett, tehetséges fiatal történészek sora kapott magyar állami ösztöndíjat. Többségük később magántanárként vagy professzorként az egyetemeken is oktatott, és a közelmúltig meghatározta a magyar történettudomány fejlődését. Az Akadémia egykori elnöke, Kosáry Domokos többször is hangoztatta, hogy mi mindent jelentett számára az állami ösztöndíjakkal, amelynek a bécsi, a párizsi, a londoni és az egyesült államokbeli stipendiumait, ott szerzett tapasztalatait és tág látókörét köszönhette.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, s így a felsőoktatás-politikát is több mint 18 esztendőn át irányító miniszterek: az egyébként jogász végzettségű, de a történelem tanulmányozását kedvenc időtöltésének tartó Klebelsberg Kunó és a kiváló középkorász Hóman Bálint – aki a budapesti bölcsészkar professzoraként is dolgozott néhány évig – a Magyar Történelmi Társulat elnökei is voltak. Az előbbieket mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy a történettudományt a korszak egyik kulcstudományaként tartották számon.

Bár jelentősen növekedett a középiskolát végzettek aránya – az 1920-as 2,6%-ról 1938-ra 6%-ra – az egyetemisták száma alig nőtt, sőt, néha csökkent. Ennek oka a kétségtelenül elsősorban a zsidó származásúakat, de a nőket és mindenki mást is érintő felvételi keretszámok bevezetése, illetve az értelmiségi túltermeléstől való félelem volt. Ugyanakkor a hallgatóság létszáma a Trianon előtti ország szintjén maradt, hiszen a Kolozsvárról és a Pozsonyból először Budapestre, majd Szegedre, illetve Pécsre menekült egyetemekkel a Csonkaország egyetemének száma a korábbihoz képest nem változott.

A négy egyetem mindegyikén népszerű volt a történelem. Különösen a tanárképzés vonzotta a hallgatókat, hiszen a középiskolák növekvő létszámú diáksága miatt égető szükség volt a jól képzett oktatókra. A szak érdekérvényesítő erejét mutatja, hogy bár a felsőoktatásban tudatos decentralizációt végrehajtó Klebelsberg a budapesti bölcsészkart – számos tanszék megszüntetésével – a húszas évek elején fokozatosan leépítette, ám ez egyetlen történelemtanszékét érintett (a keleti népek ókori törtériájával foglalkozót). Ugyanakkor két új katedra is létrejött: 1929-ben a Kelet-Európa története, majd 1938-ban az Ősrégészeti tanszék. Klebelsberg törekvéseivel ellentétben a három vidéki egyetem nem tudott igazán megerősödni, ezek bölcsészkaraira – szemben a budapesti több százal – csupán néhány tucat történészhallgató iratkozott be. Míg Budapesten a művészettörténeti és régészeti tanszékekkel a harmincas évek végén már 11 történeti tanszék működött, addig Szegeden és Debrecenben 4–5, Pécsen ennél is kevesebb.

Az oktatói gárda is a fővárosban volt a legkiválóbb. A korszakban olyan iskolateremtő egyéniségek tanítottak itt, mint Angyal Dávid, Áldásy Antal, Lukinich Imre, Szekfü Gyula, Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Alföldi András, Szentpétery Imre vagy a művészettörténészek között Hekler Antal és Gerevich Tibor.

A harmincas években valamennyi bölcsészkar erősen óvta a tanszabadság liberális elvét és sikeresen ellenállt a kormányzat által támogatott, kötött rendszerű oktatást szorgalmazó terveknek. Ez a hozzáállás azonban 1945 után mind kevésbé volt képviselhető. Míg a két világháború között a politika sohasem avatkozott be durván az intézmények autonómiájába, addig 1945-től az egyedül üdvözítőnek tekintett világnézet fokozatosan és egyre erőszakosabban teret nyert a felsőoktatásban. Ráadásul az „eltömegesedés” a többnyire megbízhatatlannak tartott korábbi értelmiség, a „keresztény, úri középosztály” gyors lecserélését is elősegítette. A munkástanfolyamokat, az esti tagozatot, a szakérettségi rendszerét, a szociális szempontokat is figyelembe vevő felvételi vizsgát már 1945 és 1948 között bevezették, s 1947-ben az MKP azt hangsúlyozta, hogy a „klerikális reakció szellemével” szemben a népi demokrácia szükségleteit kell érvényesíteni a felsőoktatásban is.

Nyilvánvaló, hogy a gyorsan és erőszakosan keresztülhajszolt újítások elsősorban az ideológiai jellegű tárgyakat, köztük a filozófia mellett elsősorban a történelmet érintették. A kommunista párt képviselői is nagyon jól ismerték a régi igazságot, miszerint akié a jelen, azé a múlt, s valószínűleg övé a jövő is. A „múltat végképp eltörölni” szemlélet a történelemoktatás teljes átalakítását eredményezte. Az 1949-es egyetemi reform nemcsak az addigi – 1945-től már erősen korlátozott – autonómia megszüntetését, hanem a szaktárgyi óraszámok emelését, az ideológiai tárgyak és az orosz nyelv tanulásának kötelezettségét jelentette, és a doktori cím szerzésének lehetősége is megszűnt. Ezzel párhuzamosan a Magyar Tudományos Tanács kevesebb mint egy esztendősen működése a magyar tudomány intézményrendszerének – benne az elsősorban történettudományi kutatásokkal foglalkozó egykori Teleki, ekkor már Kelet-európai Tudomá-

nyos Intézetnek – teljes átszervezéséhez vezetett. Ennek lezárásaként 1949 őszén a Magyar Tudományos Akadémia lefejezése és átalakítása is megtörtént: majd kéttucatnyi historikusából mindössze négyen maradtak a tudós testület tagjai. A tanácskozó taggá lefokozottak, gyakorlatilag kizártak közül Domanovszky Sándor, Lukinich Imre, Hajnal István és Dékány István egyetemi katedrájukat is elveszítették. Mellettük ugyanez a sors várt a már 1945-ben az igazolások során elmarasztalt Mályusz Elemérre, az 1946-os népbíróági perében életfogytiglani fegyházra ítélt Hóman Bálintra, az országot 1947-ben, illetve 1948-ban elhagyó Alföldi Andrásra és Deér Józsefre.

Közben a bölcsész- és ebből adódóan a történezhallgatók száma is jelentősen növekedett a három megmaradt intézményben – Pécsen ugyanis több mint három évtizeden át szünetelt a bölcsészszakultás működése. Az egyetemeken – az ideológia szerepének emelkedésével arányosan – a legkisebbekből a legnagyobbakká váltak a bölcsészkarok. 1950-től szinte évről évre újabb és újabb, egyre követhetlenebbé váló „reformokat” vezettek be, így a levelező képzést 1951-ben éppen a történelem és a magyar szakon indították meg elsőként. Eltörölték az egyetemi magántanári és ny. r. tanári címet (1950), majd a bölcsészdoktori fokozatot (1951) is.

Mindezek az intézkedések katasztrofális következményekkel jártak, a színvonal gyors süllyedéséhez vezettek. Ahogy az 1956-ban mártírhalált halt történész, I. Tóth Zoltán 1953-ban írta: „felső középiskolává” fokozták le az egyetemet. A politikai vezetés sokkal kevésbé fogadta el a hivatalos állásponttól akár csak egy hajszálnyival is eltérő megnyilatkozásokat és a történelműnkéről folytatott vitákat az egyetemen, mint az – egyébként szintén erős politikai kontroll alatt álló – Akadémia Történettudományi Intézetében. Ennek egyenes következményeként az oktatói gárda Budapesten is, de még inkább vidéken kontraszelektáció útján jutott álláshoz, s a politikai vagy származási szempontok alapján vezető beosztásba került pártkáderek részben a 2000-es évekig helyükön maradhattak.

A túlméretezett bölcsészkarok fenntarthatatlanokká váltak, ezért 1954-től 1956-ig jelentősen – Budapesten csaknem a felére – csökkentették a hallgatók számát. Ugyanez időben azonban, szintén Budapesten, rövid időre kettévált a bölcsészkar, Történettudományi, illetve Nyelv- és Irodalomtudományi Karra (a történettudományi 13 egységgel és 430 hallgatóval alakult meg). Hogy az ideológiai átnevelés mennyire sikertelen és eredménytelen volt, azt éppen a bölcsészek, mindenekelőtt a történelem és a magyar szakosok 1956-os aktív szerepvállalása bizonyította, vidéken és Budapesten is.

A forradalom leverése után a két világháború között még négyéves képzést – amelyet 1945 után ötévesre emeltek, majd ismét négyévesre szállítottak le – újra öt esztendőre bővítették. Az oktatók a korábbinál nagyobb szabadságot kaptak tárgyaik meghirdetésében, a hallgatók pedig az előző évekenél kötetlenebb órarendet készíthettek maguknak. 1958-ban visszaállították az egyetemi doktori fokozat megszerzésének jogát is. A tanterveket az 1960-as évek elején alakították át: kisebb változtatásokkal ez határozta meg az oktatást az 1980-as évek végéig. A középiskolai tanárok mellett az általános iskolai történelemtanárokat 1959-ig a hároméves pedagógiai, majd ezt követően négyéves tanárképző főiskolákon (Eger, Nyíregyháza, Pécs, Szeged és Szombathely) képezték. Az 1970-es évek közepén az ELTE-n ötvennél több, Szegeden 23, Debrecenben 22, a főiskolákon pedig intézményenként 5–7 oktató volt főállásban.

A nagy tanáregyéniségekben viszont – a két világháború közötti időszakhoz képest – komoly hiány mutatkozott. Budapesten hosszú ideig Andics Erzsébet és Mód Aladár számítottak

igazi tekintélyeknek. Majd csak az 1960-as évektől szereznek megbecsülést olyan tanárok, mint H. Balázs Éva, R. Várkonyi Ágnes, Szabad György, Diószegi István, Pölöskei Ferenc és Izsák Lajos. Debrecenben Szabó Istvánt és tanítványait, Für Lajost, illetve Orosz Istvánt, valamint Niederhauser Emilt és Ránki Györgyöt, míg Szegeden Mérei Gyulát, Wittmann Tibort, majd Kristó Gyulát emelhetem ki.

A „tömegesedés” az 1956 utáni időszaknak is fontos jellemzője volt, ugyanakkor a felvételi keretszámok miatt messze elmaradt a Nyugat-Európában tapasztalttól. Az ugrásszerű növekedés 1990 után következett be. A történészhallgatók száma nagyjából az egyetemisták létszámával együtt emelkedett, 1990-től 2010-ig csaknem a négyszeresére. Ez nyilvánvalóan felhígulással, a színvonal csökkenésével járt. Annál is inkább, mivel az oktatói gárda alig bővült. Mindenképpen pozitívnak tekinthető azonban, hogy az 1993-as felsőoktatási törvény az egyetemeknek visszaadta a tudományos fokozatok adományozásának, majd a habilitációnak a jogát. Sorra jöttek létre a történelem doktori iskolák. 2012-ben 11 (a Közép-Európa Egyetemet is ideszámítva 12) intézmény indított történelem szakot Magyarországon, közülük a négy régi tudományegyetemen, a Pázmány Péter Katolikus és a Károli Gáspár Református Egyetemen, a CEU-n és az egri Eszterházy Károly Főiskolán doktori képzés is folyik.

A jövő tervezésénél érdemes megfontolnunk a múlt tanulságait. Valódi minőségi képzést a jelenlegi struktúrában nehéz megvalósítani. Ugyanakkor a keretszámok gyors csökkentése ugyanolyan károkat okozhat, mint amilyent hirtelen növelésük idézett elő. Különösen egy olyan nemzeti tárgynál fontos ezt hangsúlyoznunk, mint a magyar történelem. Ezt ugyanis – hacsak nem fűződik hozzá valamiféle, elsősorban kapcsolattörténeti szempontból fontos érdek – biztos, hogy nem fogják helyettünk külföldön kutatni. Ahogy a 2010 utáni oktatási kormányzat nagyon helyesen igyekszik növelni a tanári pályák súlyát és presztízsét, ugyanúgy szükséges lenne a – természetesen mindig legalább európai összehasonlításba ágyazott – nemzeti tárgyak fontosságát is hangsúlyoznia. Tudom, hogy ezek olyan jelentőségre nem tehetnek szert, mint amelyet korábban elértek. Ám fennmaradásunkhoz, Kárpát-medencei identitásunk fenntartásához nélkülözhetetlenek a jövőben is.

Irodalom

- BORSODI Cs.: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1635–2005* = <http://exbtk.elte.hu/akarrol.aspx> (Letöltés ideje: 2012. április 3.)
- CSIZMADIA A. (szerk.) (1980): *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből*. Szikra Nyomda, Pécs.
- DEVICH A. (1990): *A szegedi Tudományegyetem története 1921–1944. I.* JATE Kiadó, Szeged.
- MUDRÁK J. (2012): *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949)*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- ROMSICS I. (2012): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SZENTPÉTERY I. (1935): *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- SZÖGI L. (szerk.) (2003): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.